

УДК 343.985

Роман Карпенко,*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

У статті проаналізовано криміналістично значущі ознаки, притаманні особі злочинця, у структурі криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. Визначено типові ознаки особи злочинця: 1) демографічні; 2) професійно-освітні; 3) сфера зайнятості; 4) зв'язки з потерпілим; 5) схильність до вчинення злочинів; 6) фізичний, психологічний стани.

Ключові слова: криміналістична характеристика, криміналістична характеристика заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, тілесні ушкодження, особистість злочинця, особа злочинця, осудність, агресія, афект.

Постановка проблеми. Вивчення особи злочинця є однією з важливих дій працівників правоохоронних органів, що в подальшому забезпечує усунення причин та умов вчинення злочинів, їх рецидивів тощо.

Відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, дозволяють виділити ті дані, що потрібні для організації найбільш ефективного розшуку особи, яка вчинила злочин, а в подальшому – її викриття. Загалом, особа злочинця – це широке поняття, що включає в себе сутність особи, комплекс ознак, які її характеризують, її моральний та духовний світ у взаємодії із соціальними та індивідуальними життєвими умовами, що тією чи іншою мірою вплинули на вчинення злочину. Підлітки внаслідок своїх інтелектуальних, розумових та фізичних можливостей являють собою специфічну групу злочинців, що виявляється у виборі особливих, притаманних лише їм, предметів посягання, обстановки та способів учинення злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості кримінальних проявів у діях неповнолітніх, причин, що їх зумовлюють, питання розслідування цих злочинів були предметом дослідження представників не лише криміналістики, а й кримінального права та кримінології, а саме: Т. В. Аверьянкової, В. С. Батиргарєєвої, Р. С. Белкіна, К. В. Драчової, Б. М. Головкина, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, Л. Л. Каневського, С. Ю. Лукашевича, О. С. Стеблинської та інших.

Дослідження вчених-криміналістів спрямовані на визначення концептуальних основ встановлення особи злочинця у криміналістиці, на вивчення особи злочинця та тактику слідчих дій. Зазначеними питаннями займалися науковці як кримінального права, кримінології, кримінального процесу, юридичної психології, так і криміналістики, зокрема Р. Л. Ахмедшин, В. А. Жбанков, В. О. Коновалова, Г. І. Поврезнюк, Є. Є. Центров, В. Ю. Шепітько [1–6].

М. Т. Ведерніков зазначає, що особа злочинця – це конкретна особа, для якої характерні прояви її почуттів і в основних сферах діяльності будь-якої людини, і в специфічній правовій сфері при реалізації спеціального правового статусу і виконання правової соціальної ролі [7, с. 45-49]. Поняття особи злочинця відображає сутність особи, яка вчинила злочин, тому може йтися про типові ознаки особи, схильної до вчинення того чи іншого виду злочину. Дані про типові мотиви злочину дозволяють окреслити загалом потреби злочинця, що наштовхнули його на вчинення злочину, і, як наслідок, встановити основні напрями розслідування [8, с. 258].

Дослідженням особи злочинця займалися такі науковці, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, А. В. Іщенко, О. М. Колесніченко, О. В. Кузьменко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Р. М. Мельник, М. І. Порубов, М. В. Салтєвський, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші. У справах прохуліганствої вивчали М. С. Бушкевич, В. П. Власов, Б. С. Волков, О. О. Ковалкин,

Д. П. Котов, Л. О. Кузнецова, В. В. Налуцишин, С. А. Шалгунова та інші.

Метою статті є дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, а також визначення її зв'язків з іншими елементами. Для досягнення зазначеної мети автором поставлені такі завдання: дослідивши особу неповнолітнього злочинця на основі думок науковців, створити її типовий портрет; визначити взаємозв'язки особи злочинця з іншими елементами криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми.

До ХХ століття погляди на особу злочинця, що слушно зазначає С. А. Шалгунова, були різноманітними. На ранніх етапах розвитку суспільства дослідники пояснювали причини вчинення злочинних діянь впливом на особу чогось божественного або диявольського, впливом психічних відхилень та соціуму [9, с. 163]. Водночас потрібно розуміти, що специфічні риси, що характеризують особу злочинця, знаходять своє виявлення, передусім, у його поведінці, що передуює вчиненню злочину. Ці риси, що доречно зазначає Б. С. Волков, зазвичай полягають у ставленні до праці, навчання, своїх обов'язків, суспільства, колективу, інших осіб, виявляється у поведінці в сім'ї, побуті тощо [10, с. 15]. Що ж до рис, які характеризують особу злочинця, то в юридичній літературі висловлюються різні точки зору щодо їх кількості та змісту.

Зміст особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики полягає в розгляді людини як певної системи, властивості та ознаки якої знаходять відображення в навколишньому середовищі та використовуються під час розслідування. До таких властивостей людини М. В. Салтєвський відносить фізичні, біологічні та соціальні [11, с. 422]. У свою чергу В. Ю. Шепітько зазначив, що особа злочинця має певні дані демографічного характеру, деякі моральні якості та психологічні особливості [12, с. 258].

На підставі вищевикладеного вважаємо, що дані про неповнолітню особу, що заподіяла тілесні ушкодження, складаються з таких властивостей, як: біологічні та фізичні; соціально-демографічні; моральні; психологічні.

Фізичні та біологічні властивості особи злочинця, що вчинила хуліганство, мають значення в слідчій ситуації, коли особа зникла з місця події. Адаже в цей момент на перший план виходять такі відомості, як ознаки зовнішності та одягу злочинця; його функціональні ознаки (хода, міміка, жести тощо); тембр голосу та ін. Однак не завжди можна

визначити залежність між певними фізичними (наприклад, статурою) або біологічними (наприклад, голосом) властивостями та особою, яка вчинює злочини зазначеної категорії. Дійсно, іноді злочинцю для заподіяння тілесних ушкоджень потрібно мати відповідну фізичну силу чи володіти певними біологічними ознаками.

Разом із тим не можна однозначно назвати дані ознаки постійними. У зв'язку із цим особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики нами розглядається через соціально-демографічні відомості. Спочатку розглянемо статеву приналежність особи. Існують різні підходи до її вивчення. Одні вчені стверджують: «вивчення особи проводиться для належного розслідування злочинів, виявлення обставин, що сприяли його вчиненню, вирішення питання про призначення покарання і, нарешті, для перевиховання засудженого, також вивчення проводиться для виявлення причин злочинності та розробки на цій основі методів, спрямованих на її попередження» [13, с. 7].

Л. В. Васильєв, А. В. Дулов, А. С. Кривошеєв, Г. К. Курашвілі вважали, що вивчення особи злочинця необхідне тільки для вирішення завдань, що стоять перед криміналістичною тактикою [14, с. 7].

А. Р. Ратинов, Н. Т. Ведерников, П. П. Цветков, І. А. Матусевич вважають, що існує об'єктивна потреба використання відомостей про особу злочинця стосовно не тільки криміналістичної тактики, а й методики розслідування злочинів [15, с. 53–54].

В. К. Гавло зазначає, що криміналістику та її методику цікавлять такі дані про особу суб'єкта злочину, які вказують на закономірні зв'язки між ним і вчиненим злочином, що проявляються зовні – у різних наслідках скоєного. У цьому плані особу треба вивчати як слідоутворюючий об'єкт, джерело інформації про вчинений злочин і як засіб його розкриття [16, с. 197].

М. М. Демідов під особою злочинця як елементом криміналістичної характеристики розуміє стійку криміналістично значиму сукупність психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної і раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення і приховання слідів злочину, а також поведінки після вчинення злочину [17].

Особливе значення для криміналістичного вчення про особу злочинця має з'ясування її структури. М. Г. Коршик, С. С. Степичев в особі злочинця розглядають такі блоки: демографічні дані; дані, що характеризують суспільне місце обвинуваченого; відомості

про умови життя обвинуваченого; відомості про стан здоров'я обвинуваченого; характер і темперамент [13, с. 16].

П. П. Цветков включає до предмету вивчення особи злочинця два елементи: соціально-правові дані; природно-біологічну інформацію про особу, що притягується до кримінальної відповідальності [18, с. 92].

Ф. В. Глазирін розрізняє: соціально-демографічні властивості; психологічні якості; біологічні особливості особи [19, с. 6].

Різноманітність підходів до вивчення особи злочинця свідчить про багатогранність цієї проблеми та необхідність більш ґрунтовного дослідження окремих аспектів криміналістичної характеристики особи злочинця. Серед обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, у Кримінальному процесуальному кодексі вказано такі: вік, стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати у процесі індивідуалізації відповідальності чи обрання заходу виховного характеру; умови життя та виховання неповнолітнього [20]. Тому, розглядаючи криміналістичну характеристику особи неповнолітнього злочинця, необхідно звернути увагу на особливості його формування.

Значний вплив на формування особи неповнолітнього злочинця має середовище, в якому він перебуває. Вплив середовища може бути як соціально позитивним, так і соціально негативним. Останній проявляється в тому, що в особи закріплюються і посилюються антисоціальні погляди та звички, які лежать в основі правопорушень. Для багатьох неповнолітніх, які стали на злочинний шлях, характерна деформація соціальних позицій, притаманна їхньому віку: відсутність або передчасна втрата офіційних позицій – тих, які забезпечують взаємопідкріплюючий цілеспрямований вплив державних і громадських інститутів; одночасне розширення офіційних позицій, пов'язаних з участю в негативних малих групах, і, головне, підвищення особистісної значимості останніх [21, с. 42, 43]. Значну роль у формуванні особи неповнолітнього відіграє сім'я. Хоча всі батьки наділені однаковими правами та обов'язками щодо виховання дітей, у кожній сім'ї виховний процес відбувається по-різному.

За дослідженнями З. В. Баєрюнас, характерними рисами сімей, що мають неповнолітніх правопорушників, є такі: ці сім'ї не цінують або мало шанують моральні цінності; на перше місце ставлять матеріальні цінності; характеризуються конфліктами і лайкою; не мають розвиненої потреби в самостійному набутті педагогічних знань; у результаті цьо-

го, а також низької освіти і культури є безсилим допомогти дітям правильно орієнтуватися в багатогранності життєвих обставин; намагаються регулювати поведінку дітей через грубощі, докори і покарання [21, с. 53].

Предметом дослідження О. С. Стеблінської стала злочинність неповнолітніх, котрі перебувають у стані сп'яніння. За даними її дослідження основну частину неповнолітніх злочинців становлять чоловіки – 93 %, частка дівчат становить 7 % [22, с. 160].

М. І. Єнікеев зазначає, що особа злочинця – це сукупність типологічних якостей індивіда, які обумовили вчинене ним злочинне діяння [23, с. 47].

Особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, характеризується різноманіттям ознак: демографічних (стать, вік, стан здоров'я), моральних (світогляд, інтереси, спрямованість), соціальних (трудовах, сімейно-побутових) та психологічних (емоції, темперамент, вольові якості тощо). Ці ознаки відбиваються в індивідуальних властивостях особи злочинця, його стосунках із потерпілим. У психології існує визначення психологічної структури особи, що складається з чотирьох підструктур: 1 – спрямованість особи (потяги, бажання, інтереси, ідеали, світогляд, переконання), що формується у процесі виховання; 2 – досвід (знання, вміння, навички і звички, набуті особистим досвідом, навчанням, але вже з помітним впливом біологічних якостей особи); 3 – охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів як форм відображення, це – емоції, відчуття, мислення, сприйняття, увага, почуття, воля, пам'ять; 4 – біологічно обумовлена, що поєднує темперамент особи, її статеві і вікові якості, а також патологічні зміни [24, с. 128-129].

Є. О. Центров зазначає, що вчиняючи злочин, особливо підготовлюючись до нього, злочинець оцінює не тільки обстановку, в якій він буде діяти, але й особу потерпілого (стать, вік, фізичну силу, інтелектуальні можливості, її морально-психологічні та інші особистісні особливості) [6, с. 58].

Науковці серед агресивних реакцій злочинця виділяють: фізичну агресію (напад) – це застосування фізичної сили до іншої особи; непряму агресію – це може бути агресія, спрямована опосередковано на іншу особу (злостиві плітки, жарти) і спрямована ні на кого (крики, биття кулаком по столу і т. п.); дратівливість – це готовність до вияву негативних почуттів за найменшого збудження (грубість, різкість); негативізм – опозиційна манера поведінки від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв і законів; образу – ненависть до оточуючих за дійсні і вигадані свідчення; підозрілість – усі

люди завдають або планують завдати шкоду; вербальну агресію – висловлення негативних емоцій як через крики, сварку, так і через словесні відповіді (прокльони, погрози) [25, с. 100-106; 26].

Також потрібно згадати і про умисел при вчиненні особою протиправних дій. Його утворення в даних справах, як доречно зазначає В. П. Власов, може залежати від особливостей ситуації на місці події, можливих приводів до реалізації злочинного діяння у вигляді, наприклад, тих чи інших недоліків в охороні громадського порядку в даний час і в даному місці, особливостей поведінки винного, потерпілого чи інших осіб у даній ситуації тощо [27, с. 136]. Тобто потрібно мати на увазі також можливість ланки «зворотного зв'язку».

Розглядаючи мотиви вчинення протиправних дій, слід зазначити, що, незважаючи на всю свою складність, що доречно зазначають О. О. Ковалкін та Д. П. Котов, вони завжди характеризуються прагненням виявити явну неповагу до суспільства, до законів, правил поведінки, а також до особистісних рис громадян [28, с. 42]. Це прагнення реалізується шляхом вчинення дій, що грубо порушують громадський порядок. Воно може характеризуватись комплексом низьких спонукань у вигляді прагнення протиставити себе суспільству, проявити грубу силу, п'яну хвацькість, пустощі тощо.

У процесі вчинення злочину, який почався з мотивів особистого характеру (помста, ревності тощо), останні можуть перейти в мотив явної неповаги до суспільства. Тим самим діяння можуть перетворитись із посягання на особу в злочин проти громадського порядку – хуліганство.

Висновки

Узагальнивши дані, наведені в спеціальній літературі щодо ознак особи неповнолітнього злочинця, які мають значення для формування криміналістичної характеристики незаконних заволодінь транспортними засобами, ми дійшли висновку, що до них слід віднести такі: стать, вік, освітній рівень, рід занять, кількісний склад групи (за вчинення злочину групою осіб), зв'язки з потерпілою особою.

Грунтуючись на дослідженнях криміналістів, у зв'язку «злочинець-потерпілий» у процесі заподіяння тілесних ушкоджень неповнолітніми залежно від характеру соціальних контактів можна розрізнити такі типи потерпілих від цього злочину: потерпілий перебував у родинних чи сімейних стосунках зі злочинцем; потерпілий – це знайомий злочинця за місцем проживання або місцем народження; по роботі, навчанню, службі в

армії, спільному відпочинку; випадковим зустрічам на вулицях; участі у злочинній діяльності; інші знайомі; потерпілий є незнайомим злочинцю, вони зустрілися безпосередньо перед вчиненням злочину. За часом виникнення зв'язок можна поділити на той, що виник до вчинення злочину, та той, що виник у процесі злочинного посягання. За характером взаємодії потерпілого і злочинця (наявністю чи відсутністю) зв'язок може бути безпосередній і опосередкований. За обставинами створення зв'язок можна поділити на: той, що розвивається у результаті певних взаємовідносин, що існували між злочинцем та жертвою до вчинення злочину; той, що утворився в результаті гострої конфліктної ситуації безпосередньо до чи в момент вчинення злочину.

Список використаних джерел:

1. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Р. Л. Ахмедшин. – Томск, 2006. – 48 с.
2. Жбанков В. А. Концептуальные основы установления личности преступника в криминалистике : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. А. Жбанков. – Москва, 1995. – 45 с.
3. Жбанков В. А. Человек как носитель криминалистически значимой информации / В. А. Жбанков. – Москва : УМЦ при ГУК МВД РФ, 1993. – 149 с.
4. Коновалова В. Е. Основы юридической психологии : учебник / В. Е. Коновалова, В. Ю. Шепитько. – Харьков : Одиссей, 2005. – 352 с.
5. Поврезнюк Г. И. Криминалистические методы и средства установления личности в процессе расследования преступлений : по материалам стран СНГ : монография / Г. И. Поврезнюк. – Москва : Юрлитинформ, 2005. – 366 с.
6. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / Е. Е. Центров. – Москва : Изд-во МГУ, 1988. – 158 с.
7. Ведерников Н. Т. Место и роль личности обвиняемого в предмете доказывания по уголовному праву / Н. Т. Ведерников // Государство и право. – 2003. – № 6. – С. 45–49.
8. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекций / В. Ю. Шепитько. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Одиссей, 2005. – 368 с.
9. Шалгунова С. А. Особа злочинця за уявленнями дореволюційних вітчизняних юристів: антропологічна та соціологічна школи / С. А. Шалгунова // Право і суспільство. – 2011. – №6. – С. 157–164.
10. Личность преступника (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / под ред. Б. С. Волкова. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1972. – 187 с.
11. Салтевський М. . Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
12. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекцій. – 2-е изд., перераб. и доп. / В. Ю. Шепитько. – Х. : ООО «Одиссей», 2005. – 368 с.

13. Коршик М. Г. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии / М. Г. Коршик, С. С. Степичев. – М.: Юрид. лит-ра, 1969. – 20 с.
14. Кривошеев А. С. Изучение личности обвиняемого в процессе расследования / Кривошеев А. С. – М., 1971.
15. Ратинов А. Р. Советская психология как наука / А. Р. Ратинов // Советское государство и право. – 1965. – № 5. – С. 53–54.
16. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / В.К. Гавло. – Томск: Изд. Томского у-та, 1985. – 333 с.
17. Демидов Н.Н. Изучение личности преступника в процессе расследования : дисс. ... к. ю.н. / Демидов Н. Н. – Волгоград, 2003. – 187 с.
18. Цветков П. П. Исследование личности обвиняемого / П. П. Цветков. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. – 149 с.
19. Глазирин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий / Ф.В. Глазирин. – Свердловск, 1973. – 156 с.
20. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 254 с.
21. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / А.И. Долгова. – М.: Изд-во «Юридическая литература», 1981. – 153 с.
22. Стеблинская О. С. Сучасний стан і тенденції злочинів, що вчиняються неповнолітніми у стані сп'яніння / О. С. Стеблинская // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Х., 2008. – Вип. 41. – С. 153–161.
23. Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник / М. И. Еникеев. – Москва : НОРМА, 2001. – 624 с.
24. Жбанков В. А. Человек как носитель криминалистически значимой информации / В. А. Жбанков. – Москва : УМЦ при ГУК МВД РФ, 1993. – 149 с.
25. Ениколопов С. Н. Некоторые результаты исследования агрессии / С. Н. Ениколопов // Личность преступника как объект психологического исследования. – Москва : Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. – С. 100–109.
26. Храмов О. М. Кримінологія вербальної агресії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Храмов. – Харків, 2003. – 19 с.
27. Власов В. П. Мотивы, цели и умысел при совершении хулиганских действий / В. П. Власов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1975. – Вып. 3. – С. 120–137.
28. Ковалкин А. А. Мотивы хулиганства / А. А. Ковалкин, Д. П. Котов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1973. – Вып. 18. – С. 38–46.

В статье проанализированы криминалистически значимые признаки, присущие лицу преступника, в структуре криминалистической характеристики причинения телесных повреждений, совершенных несовершеннолетними. Определены типичные признаки личности преступника: 1) демографические; 2) профессионально-образовательные; 3) сфера занятий; 4) связь с потерпевшим; 5) склонность к совершению преступлений; 6) физическое, психологическое состояние.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, криминалистическая характеристика причинения телесных повреждений, совершенных несовершеннолетними, телесные повреждения, личность преступника, преступное лицо, вменяемость, агрессия, аффект.

The article analyzed forensically significant features that are unique to the individual offender in the structure of the criminalistic characteristics of bodily harm committed by juveniles. Identified the typical characteristics of the individual offender: 1) demographic; 2) training; 3) employment; 4) communication with the victim; 5) the tendency to commit crimes; 6) physical, psychological condition.

Key words: criminalistic characteristic, forensic characterization of bodily harm committed by juveniles, bodily injury, criminal personality, person criminal, responsibility, aggression, affect.

